

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Збірник наукових статей

Київ – 2012

УДК 323.2+342.7(477)
У45

*За повного або часткового використання матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

*Думки, висловлені в збірнику, належать їх авторам
і не можуть вважатися позицією
Національного інституту стратегічних досліджень*

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Українська політична нація: проблеми становлення : зб.
У45 наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика,
В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – 384 с.

ISBN 978-966-554-190-5

До збірника увійшли статті учасників науково-практичної конференції «Українська політична нація: інституційні та соціокультурні чинники формування», що відбулася 20 вересня 2012 р. у Національному інституті стратегічних досліджень. У статтях розглядаються теоретико-методологічні, прикладні та історичні аспекти проблеми формування в Україні сучасної політичної нації. Збірник розрахований на широку аудиторію, зокрема на науковців, політиків, фахівців з державного управління та соціальних комунікацій.

ISBN 978-966-554-190-5

© Майнові, Національний інститут
стратегічних досліджень, 2012

КОНФІГУРАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: (ДЕ)ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ?

ЛЕБЕДЮК Віталій Миколайович,
кандидат наук з державного управління

Ефективне та стабільне функціонування партійної системи є запорукою існування демократичних зразків поведінки політичних партій. Успішними прикладами становлення та розвитку партійних систем порівняно з пострадянськими країнами є країни Центрально-Східної Європи. На відміну від багатьох досліджень, які вивчають переважно розвиток нових партій і партійних систем у країнах колишнього соцтабору, автор статті зосереджує свою увагу на інституалізації партійної системи в Україні. Участь політичних партій як повноцінних суб'єктів політичного процесу сприяє реалізації представницької демократії і є важливим чинником політичної та партійної трансформації в Україні.

Проблеми інституалізації політичних партій і формуванню партійної системи в Україні присвячено низку праць. А. Романюк і Ю. Шведа розглядають різні підходи до визначення партійних систем, їхню типологію, аналізують роль та місце партій у сучасних представницьких демократіях [5; 8]. Сучасні тенденції в діяльності політичних партій і формування партійної системи України висвітлено в монографії М. Рогозіна [4]. А. Мелешевич вивчає інституалізацію партійних систем у посткомуністичних країнах [17]. Основою даного дослідження є теоретичні та емпіричні напрацювання західних вчених з даної проблеми, зокрема М. Дюверже [2], П. Майр [16], Дж. Сарторі [20], С. Меінверінг [13; 14].

Окремо можна навести аналітичний матеріал, підготовлений експертним середовищем, що вийшов у світ в 2002 р. [6], у якому міститься аналіз процесу формування багатопартійності і партійної системи в Україні. Після цього впродовж тривалого періоду подібні дослідження не проводилися. Згодом експерти Центру Разумкова наводять результати аналізу розвитку партійної системи України й висвітлюють чинники, що впливають на її еволюцію [3]. Проте в Україні небагато ґрунтовних досліджень, інституалізації партійної системи в Україні, внаслідок чого вивчені тільки фрагменти еволюції партійної системи.

Метою даної роботи є з'ясувати, наскільки інституалізована партійна система в Україні. Для цього потрібно розв'язати такі завдання: 1) розглянути основні підходи до вивчення партійних систем; 2) проаналізувати еволюцію партійної системи України; 3) з'ясувати рівень інституалізації партійної системи України. Емпірична основа

дослідження включає дані щодо частки отриманих мандатів політичними партіями на виборах до Верховної Ради України 1998, 2002, 2006 та 2007 рр.

Розглянемо основні підходи до визначення партійних систем. Перший із них наголошує на партіях як головному їх компоненті. Для колишніх посткомуністичних країн застосовувати таке визначення буде проблематично, оскільки політичні партії не є стійкими інститутами, що утворюють партійну систему [14, с. 68]. У межах цього підходу існує припущення, що партійна система інституалізувалася, якщо політичні партії досягнули фази інституалізації (тобто систематично беруть участь у виборах і виконують функції, які властиві політичним партіям).

Другий підхід розглядає партійну систему як спосіб взаємодії партій у боротьбі за владу. У межах цього підходу зміна партійної системи є не стільки похідною від ідеологічної або організаційної трансформації самих партій, скільки наслідком перетворень, які відбуваються у структурі політичного простору (збільшення або зменшення міжпартійного конфлікту, зміни кількості полюсів суперництва) [10, с. 133; 12, с. 78]. Про інституалізацію партійної системи свідчать насамперед зменшення її фрагментації та збільшення конкуренції, що має тенденцію до врівноваження партійної системи.

Третій підхід розглядає партійну систему не стільки як систему зв'язків окремих партій між собою, а як систему зв'язків з їхніми виборцями. Такий підхід базується на тому, що зміна партійної системи є похідною від зміни виборчої поведінки [15, с. 54]. У такому разі виявом інституалізації партійної системи буде здатність політичних партій отримувати регулярну підтримку виборців. Спробуємо поглянути на партійну систему в Україні крізь призму трьох згаданих вище підходів.

Розумінню сутності партійних систем сприяє їх класифікація. Найвідомішою на цей час є класифікація партійних систем М. Дюверже (1954 р.), побудована за кількісним критерієм із простим підрахунком партій, які конкурують між собою: безпартійні, однопартійні, двопартійні і багатопартійні системи [2]. Таким чином, запропонована автором класифікація виокремлює лише дві партійні системи, які зустрічаються в демократичних країнах – двопартійна і багатопартійна. Двопартійну систему потрібно розглядати не як систему з двох партій, а як систему, у якій влада по чергово переходить від однієї до іншої партії. Критерій, який класифікує партійні системи за М. Дюверже, – ефективна кількість парламентських партій.

Розвиваючи типологію партійних систем, Дж. Сарторі (1976 р.) класифікує їх за двома змінними: кількість партій та ідеологічна дистанція між ними. З одного боку, дослідник указує на те, що кількість партій демонструє особливість політичної системи: ступінь фрагментації

політичної влади, наскільки вона розсіяна чи сконцентрована. З іншого боку, кількість партій впливає на тактику партійного змагання та формування парламентської коаліції [20, с. 120]. Учений пропонує таку класифікацію партійних систем: система з однією партією, система з партією-гегемоном, система з домінуючою партією, двопартійна, система поляризованого і поміркованого плюралізму, атомізована. Найгірший варіант багатопартійності, на думку автора, – атомізована партійна система [20, с. 125].

Поняття «істотності» (*relevant*) в типології партійних систем Дж. Сарторі відіграє ключову роль і демонструє, яке місце посідає партія в конкуренції за право формувати уряд у певній системі. Вчений зазначає, що «істотність» партії – це функція не тільки щодо розподілу влади, а також щодо її положення на ідеологічній шкалі [20, с. 121–122]. Розмір партії (кількість місць) не завжди відповідає її владному потенціалу (впливу на прийняття рішень), оскільки менші партії можуть впливати на формат коаліції відповідно до своїх ідеологічних позицій (потенціал коаліційності). Дж. Сарторі вважає партію «істотною», якщо вона володіє коаліційним потенціалом чи потенціалом «шантажу». Зазвичай маленькі партії володіють потенціалом «шантажу», оскільки мають вплив на формат коаліції. Якщо потенціал «шантажу» партії пов'язаний не з абсолютною більшістю місць у парламенті, а з відносною її часткою, то навіть маленькі екстремістські партії відповідають поняттю «істотності». Отже, комбінація таких критеріїв: кількісний (кількість місць), ідеологічний (потенціал коаліційності) і потенціал впливу (шантажу) на прийняття рішень покладені в основу операціоналізації поняття «істотності» партії (*relevant parties*). Саме «істотні» партії, на думку автора, визначають природу партійної системи [20, с. 123].

Існує концептуальна проблема – дихотомічний підхід Дж. Сарторі визначає, що будь-яка партія може бути оцінена як «істотна» або «не істотна», без проміжного (перехідного) статусу. Тобто партія з потенціалом «шантажу» вважається такою ж «істотною», як і урядові партії. За це дослідника критикують, стверджуючи, що не всі «істотні» партії рівносильні й між ними існує різниця в їхній «істотності» [12, с. 66].

П. Майр (1989 р.) запропонував класифікацію партійних систем на основі кількісного критерію: система великих партій (якщо дві найбільші партії разом отримують понад 80% місць у парламенті); система середніх партій (якщо дві найбільші партії мають 65% місць, а 35% місць розподіляють між собою решта партій); система малих партій (якщо дві найбільші партії отримують 42% місць, а 58% належать решті партій) [16, с. 254–262].

Більшість класифікацій партійних систем оперує кількісними показниками. Одним із найбільш застосовуваних інструментів (критеріїв)

класифікації партійних систем є ефективна кількість партій (*effective number of parties*, далі – *ENP*), уведений у науковий обіг М. Лааксо і Р. Таагеперою у 1979 р. Цей статистичний показник використовують переважно для виявлення двопартійних чи багатопартійних систем. Індекс ефективної кількості партій набуває такого математичного вигляду:

$$ENP = \frac{1}{HH} = \frac{1}{\sum p_i^2}, \quad (1)$$

де p_i – відсоток голосів, отриманих i -партією на виборах, або відсоток депутатських мандатів, отриманих i -партією в парламенті [11, с. 7]. Сума всіх зважених місць (або % голосів) називається індексом концентрації – *Herfindahl-Hirschman concentration index*, позначається як *HH*.

Індекс ефективної кількості партій не обмежений зверху, оскільки лежить в межах від 1 до $+\infty$ і може давати некоректні результати під час статистичних обрахунків (особливо в процесі регресійного аналізу). За таких умов використовують індекс фракційності Д. Рає (*Rae fractionalization index*, позначається як F) і як змінна дає статистично надійні результати [19, с. 415].

Індекс фракційності математично записується так:

$$F = 1 - \sum_{i=1}^n p_i^2, \quad (2)$$

де p_i – відсоток голосів чи мандатів, отриманих i -партією. F – у межах від 0 до 1. Коли $F = 0,0$ – одна партія здобуває всі голоси виборців, коли $F = 1,0$ – кожен виборець голосує за власну партію. Інакше кажучи, F допомагає простежити трансформацію партійної системи від абсолютної однопартійності ($F = 0,0$) до абсолютної фракційності ($F = 1,0$). Показник індексу, нижчий за 0,50, свідчить про існування однієї домінуючої партії, а коли більший за 0,70 – про наявність у країні багатопартійної системи.

З «третьою хвилею» демократизації поширився так званий «електоральний авторитаризм», коли квазідемократичні інститути практикують, щоб легалізувати для внутрішнього використання і приховати для зовнішнього авторитарні методи [21]. Так з'явилися дві відмінні між собою партійні системи. «Зародкові» (або «рудиментні») партійні системи у нових демократичних державах, які борються за демократичну консолідацію, і ті партійні системи, у яких хоча й існує опозиція, усе одно домінуюче положення займає найбільша партія (такі партійні системи наявні в країнах Африки, а також у РФ). Країнам ЦСЄ і колишнім країнам Радянського Союзу властиві «зародкові» партійні системи з високим рівнем фрагментації [13, с. 22–28]. Використання індексу ефективної кількості партій Г. Голосова (N_p) є суттєвим теоретичним

і емпіричним інструментом для пояснення партійних систем у посткомуністичних країнах, ніж індекс ефективної кількості партій М. Лааксо і Р. Таагепери (*ENP*).

Індекс ефективної кількості партій Г. Голосова математично виглядає так:

$$N_p = \sum_1^x \frac{1}{1 + (s_1^2 / s_i) - s_i}, \quad (3)$$

де s_1 – частка парламентських місць партії або % голосів виборців, що набрала найбільшу частку місць чи голосів, а s_i – частка парламентських місць чи голосів виборців i -партії. Значення найбільшої партії завжди дорівнює 1, тоді як решта партій вираховуються від розміру найбільшої партії. Алгоритм обрахунку N_p відрізняється від *ENP*. Спочатку ми обраховуємо $\frac{1}{1 + (s_1^2 / s_i) - s_i}$, де s_1 – стала величина для кожної змінної s_i , а потім додаємо зважені числа від кожної партії [9, с. 12].

Датський учений М. Педерсен у 1979 р. запропонував вимірювати електоральну нестабільність (мінливість) партійних систем за допомогою індексу Педерсена (*Pedersen index*) [18, с. 2–21], який виглядає так:

$$IPed = \sum_{i=1}^n \frac{p_{i(t)} - p_{i(t')}}{2}, \quad (4)$$

де $p_{i(t)}$ – відсоток голосів, отриманих i -партією на цих виборах, а $p_{i(t')}$ – відсоток голосів, отриманих i -партією на попередніх виборах. Числове значення індексу лежить у межах від 0 (коли жодна партія не отримала нових голосів і не втратила жодного голосу) до 100 (коли всі партії від останніх виборів утратили всі свої голоси). Наприклад, якщо виборець партії *A* на наступних виборах проголосував за партію *B*, а виборець, який голосував за партію *B*, на наступних виборах проголосував за партію *A*, тоді немає електоральної мінливості. Граничною межею стабільності партійної системи вважають коли $IPed = 15$. Якщо індекс перевищує вказане число, то партійна система вважається електорально мінливою (або нестабільною).

Розглянувши основні напрацювання зарубіжних та українських учених у сфері дослідження партійних систем, проаналізуємо конфігурацію партійної системи України за результатами виборів до парламенту.

Ідеологічний розкол визначав розстановку сил у парламенті I–III скликань (1990–2002 рр.), проте в парламенті IV скликання (2002–2006 рр.) спостерігалася нова лінія поділу, яка проходила між

пропрезидентським блоком «ЗаЄду» і опозиційним блоком В. Ющенка «Наша Україна». У парламенті V і VI скликань лінія поділу простежується між двома найбільшими політичними гравцями: ПР і БЮТ. Тобто між політико-економічними групами, які конкурують. Особливістю протистояння ПР і БЮТ є не ідеологічні платформи, а вплив над політичними й економічними ресурсами.

За типологією Дж. Сарторі в парламенті I–III скликань сформувалася багатопартійна система з домінуючою партією, на що вплинула розстановка сил у парламенті. У Верховній Раді України I скликання (1990–1994 рр.) кількість місць, отриманих представниками КПУ за результатами виборів в одномандатних округах, становила 370, або 82,2% загальної структури парламенту. Склад парламенту II (1994–1998 рр.) та III (1998–2002 рр.) скликань залишив домінуючу позицію за представниками КПУ, а це: 99 місць у парламенті II скликання (або 22,7% загальної структури парламенту, тоді як друга за величиною партія НРУ отримала 21 місце (4,8%) і 127 місць у парламенті III скликання (27,33%, тоді як друга за величиною партія НРУ отримала 46 місць (10,22%). Партійна система поляризованого плюралізму була властива Верховній Раді України IV скликання, урахуовуючи наявність двосторонньої опозиції (зліва – КПУ і справа – блок В. Ющенка «Наша Україна» разом із БЮТ). Починаючи з виборів 2006 р., в Україні склалася партійна система поміркованого плюралізму [7, с. 52–54], оскільки основна боротьба зосередилася між політичними силами які репрезентують вузькокорпоративні інтереси конкуруючих ФПГ (табл. 1). Зрештою, істотні зміни в типі партійної системи пояснюються не стільки змінами у виборчому законодавстві, скільки посиленням ролі ФПГ у політиці.

Таблиця 1

Еволюція партійної системи України

Етапи	Типологія Дж. Сарторі	Типологія П. Майра	Типологія М. Дюверже
1990–2002 рр.	Система з домінуючою партією	Система малих партій	Багатопартійна система
2002–2006 рр.	Система поляризованого плюралізму		
2006–2012 рр.	Система поміркованого плюралізму	Система середніх партій	

За типологією П. Майра партійна система в Україні за результатами виборів 1994, 1998 і 2002 рр. є системою малих партій, тоді як за результатами виборів 2006 і 2007 рр. наближається до типу середніх партій (де дві найбільші партії контролюють 70% і 73,5% мандатів відповідно)

(табл. 2). За класифікацією партійних систем М. Дюверже за весь досліджуваний період в Україні наявна багатопартійна система.

Таблиця 2

Концентрація партійної системи України

% голосів виборців, отриманих партією (блоком)	1998	2002	2006	2007
Найбільша партія (блок)	24,65	23,57	32,14	34,37
2 найбільші партії (блоки)	34,05	43,5	54,43	65,1
% мандатів, отриманих партією (блоком)				
Найбільша партія (блок)	27,33	24,8	41,3	38,8
2 найбільші партії (блоки)	37,55	47,3	70,0	73,5

Партійна система України, яка формально розпочала своє функціонування з 1990 р., зазнала таких змін: за назвами (складом) змінилася на 80% (оскільки на момент позачергових виборів 2007 р. з 5 партій, які були представлені в парламенті, лише КПУ існує з моменту перших виборів у незалежній Україні) і за структурою. Наприклад, Партія регіонів, одна з найбільших партій на сучасному етапі розвитку, з'явилася ще на виборах 1998 р. (тоді її назва була – Партія регіонального відродження України, отримала 0,90% голосів виборців), але подальше її існування було зумовлено успадкуванням ресурсів колишнього провладного блоку «ЗаЄду».

КПУ за результатами виборів 1994 і 1998 рр. була на першому місці, у 2002 р. – на 3, а на останніх виборах ледве пододала виборчий бар'єр. СПУ взагалі не потрапила до парламенту на позачергових виборах 2007 р., якщо до цього була постійно присутньою у Верховній Раді України. Отже, політичні партії в Україні організаційно нестійкі. Партійна система України ще не досягнула фази інституалізації і є низькостабільною, оскільки вибуття парламентських партій звичайне явище, ніж надзвичайне, яке властиве стабільним партійним системам.

Індекс ефективної кількості партій (*ENP*), що вказує на відносну «вагу», тобто кількість мандатів, отриманих партіями в парламенті, у 1998 р. склав 4,95. Індекс *ENP* виявився нижчим, ніж кількість партій у парламенті, що вказує на істотні диспропорції у вазі партій. Індекс ефективної кількості електоральних партій (*ENEP*), що демонструє більшу виборчу привабливість партій, ніж їхню кількість, у 1998 р. становив 10,3. Індекс *ENEP* виявився більшим, ніж кількість партій у парламенті, що свідчить про те, що електорально привабливими було більше партій, ніж та кількість, яка пройшла до парламенту. Середні

значення *ENP* і *ENEP* для країн ЦСЄ на виборах 1990-х років становили відповідно 4,19 і 6,48 [1, с. 114]. Це дозволяє стверджувати, що на початку незалежності в Україні було обрано доволі неоптимальну виборчу модель, яка не сприяла структуризації політичного простору.

Починаючи з виборів 2002 р., індекс *ENP* і індекс *ENEP* поступово зменшилися до 3,3 і до 4,2 відповідно на виборах 2007 р. Несуттєве зменшення індексу *ENP* з 4,95 до 4,67 свідчило про збереження диспропорцій місць, отриманих політичними партіями на виборах 1998 і 2002 рр. Цікаву інформацію дає нам альтернативний індексу *ENP* індекс N_p (запропонований Г. Голосовим) у розумінні фрагментації парламенту 2006 і 2007 рр. виборів. Індекс N_p демонструє більш точнішу ситуацію з диспропорцією місць у парламенті 2006 і 2007 рр., оскільки у 2006 р. ПР отримала найбільшу кількість мандатів (41,3%), а БЮТ і НСНУ відповідно 28,6% і 18%, решта мали 7,3% (СПУ) і 4,6% (КПУ).

Таким чином, індекс *ENP* не врахував домінуючого положення ПР і свідчив про існування понад три «рівносильні» партії, тоді як реальна їх кількість була дві з половиною партії. З табл. 3 видно, що пропорційна система робить мінімальною дистанцію між індексуми *ENP* і *ENEP*, тоді як система відносної більшості позбавляє деякі партії місць у парламенті. Включати виборчі блоки до підрахунку різноманітних індексів як одиниць аналізу потрібно із застереженням. Виборчий блок є певною сукупністю політичних партій, а не самодостатньою політичною партією з власною організаційною структурою.

Таблиця 3

Кількісні показники розвитку партійної системи України

Вибори	<i>ENP</i>	<i>ENEP</i>	<i>F</i>	<i>ENP-ENEP</i>	N_p	Тип виборчої системи
1998	4,95	10,3	0,8	5,35	3,78	пропорційно-мажоритарна
2002	4,67	7,78	0,79	3,11	4,1	пропорційно-мажоритарна
2006	3,4	5,5	0,71	2,1	2,85	пропорційна
2007	3,3	4,2	0,7	0,9	3	пропорційна

Джерело: власні розрахунки

Індекс фракційності (*F*), розрахований за методикою Д. Рає, на виборах 1998 р. становив 0,8, тоді як на виборах 2002 р. – 0,79, що свідчить про збереження значної фрагментації партійної системи на рівні парламенту. Пропорційна система виборів не зменшила фрагментацію парламенту, яка склала 0,71 і 0,7 на виборах 2006 і 2007 рр. відповідно. Отже, індекс фрагментації протягом усього періоду дослідження залишався на високому рівні і не був нижчим за позначку 0,7, що

свідчить про існування багатопартійної системи. Подібний до українських показників індекс фракційності був у Західній Європі лише у 1920-х роках і склав 0,75. Індекс Педерсена (*IPed*) показує, що найбільша електоральна мінливість була наявна на виборах 2006 р. (31,26) порівняно з виборами 2002 р. (9,79). Результати індексу свідчать про суттєве переформатування електорального поля України на користь великих партій та про нестабільність партійної системи. Політичним партіям в Україні потрібний значний термін для консенсусу (здатність виходити з конфліктних ситуацій через порозуміння), щоб бути розвиненими інститутами громадянського суспільства, які спостерігаємо в консолідованих демократіях.

Висновки. Недосконалість законодавства України не сприяє інституалізації політичних партій, а, навпаки, спонукає їх до формальної діяльності. На основі обрахування індексів ефективної кількості партій (*ENP*) та ефективної кількості електоральних партій (*ENEP*), індексу фракційності (*F*) та індексу Педерсена (*IPed*) виявлено, що механізми інституційного впливу партійної та виборчої системи не сприяли інституалізації політичних партій, як це передбачає теорія інституціоналізму. Загалом, результати індексів корелюють із типами партійних систем, які функціонували в Україні під час досліджуваного періоду. Політичні партії виникають і зникають, об'єднуються і розколюються; парламентарі переходять з однієї фракції до іншої; кандидати в депутати ідуть під іменем різних політичних партій від виборів до виборів. Тому конфігурація партійної системи України, за результатами чергових виборів до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р., не зазнає суттєвих змін, оскільки не спостерігається тенденція зниження її фрагментації та зростання конкуренції.

Список використаних джерел

1. Антошевский А. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе: [монографія] / А. Антошевский, Р. Хербут. – Донецк: Донбасс, 2001. – 214 с.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; пер. с фр. Л. А. Зиминой. – М.: Акад. проект, 2000. – 558 с.
3. Проблеми та перспективи розвитку багатопартійності в Україні: експертні оцінки // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – 84 с.
4. Рагозин Н. Украина: партии и партийная система: [монографія] / Н. Рагозин. – Донецк: Норд-пресс, 2006. – 202 с.
5. Романюк А. Партії та електоральна політика / Анатолій Романюк, Юрій Шведа. – Львів: ЦПД – «Астролябія», 2005. – 365 с.
6. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції: аналіт. матеріал. – К.: Центр Разумкова, 2002. – С. 18–27.

7. Шведа Ю. Партийна система незалежної України : етапи трансформації / Юрій Шведа // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 3. – С. 50–55.

8. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : [навч. посібн.] / Юрій Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.

9. Golosov G. The Effective Number Of Parties : A New Approach / G. Golosov // Party Politics. – 2009. – Vol. 10. – P. 1–22.

10. Kitschelt H. European Party Systems : Continuity and Change / M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright // Developments in West European Politics. – London : MacMillan Press, 1997. – 363 p.

11. Laakso M. Effective Number of Parties : A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12, № 3. – P. 3–27.

12. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance In Thirty-Six Countries / A. Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1999. – 368 p.

13. Mainwaring S. Introduction : Party Systems in Latin America / S. Mainwaring ; ed. by S. Mainwaring, R. Timothy // Building Democratic Institutions : Party Systems in Latin America. – Stanford : Stanford university Press, 1995. – 578 p.

14. Mainwaring S. Party Systems in the Third Wave / S. Mainwaring // Journal of Democracy. – 1998. – Vol. 9, № 3. – P. 67–81.

15. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations / P. Mair. – Oxford : Clarendon Press, 1997. – 244 p.

16. Mair P. The Problem of Party System Change / P. Mair // Journal of Theoretical Politics. – 1989. – Vol. 1. – P. 251–276.

17. Meleshevich A. Party systems in post-Soviet countries : a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine / A. Meleshevich. – USA : Palgrave Macmillan, 2007. – 262 p.

18. Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems : Changing Patterns of Electoral Volatility / M. Pedersen // European Journal of Political Research. – 1979. – № 7. – P. 1–26.

19. Rae Douglas W. A note on the Fractionalization of Some European Party Systems / Douglas W. Rae // Comparative Political Studies. – 1968. – Vol. 1, № 3. – P. 413–418.

20. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis / G. Sartori. – New York, 1976. – 257 p.

21. Schedler A. Electoral Authoritarianism : The Dynamics of Unfree Competition / A. Schedler. – London : Lynne Rienner, 2006. – 267 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УКРАЇНІ

- АСТАФ'ЄВ**
Анатолій Олександрович кандидат філософських наук, Український центр Міжнародного ПЕН-клубу
- БЕЗЗУБ'ЯК**
Мирослав Йосипович кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
- БЛИНОВА**
Олена Євгенівна доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету
- БУДКІН**
Віктор Сергійович доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
- ВОЗНЮК**
Петро Федотович кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу стратегій розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень
- ГАЙКО**
Олег Сергійович аспірант Національного інституту стратегічних досліджень
- ГРАБЧАК**
Кирило Костянтинович старший консультант Апарату Верховної Ради України
- КОРНІЄВСЬКИЙ**
Олександр Анатолійович доктор політичних наук, доцент, завідувач відділу стратегій розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

ЛУЦИШИН

Галина Іванівна

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Львівська політехніка»

МАЙБОРОДА

Олександр Микитович

доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ОЖЕВАН

Микола Андрійович

доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу досліджень інформаційного суспільства та інформаційних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень

ПАСІЧНИК

Василь Миколайович

кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

ПОЛТОРАКОВ

Олексій Юрійович

кандидат політичних наук, вчений секретар Інституту української політики

РОЗУМНИЙ

Олексій Максимович

студент історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

РУДАКЕВИЧ

Олег Михайлович

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

СТЕПИКО

Михайло Тимофійович

доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень

ТОДОРОВ

Ігор Ярославович

доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету

- ТОКАР**
Леонід Кирилович кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії
- ФАДЄЄВ**
Володимир Борисович кандидат філософських наук, завідувач відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
- ШВИРКОВ**
Олександр Іванович кандидат філософських наук, докторант Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

- БЕРЕЖНИЙ**
Ярослав Вікторович кандидат наук з державного управління, старший консультант відділу економічної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень
- БЄЛАШКО**
Сергій Олександрович завідувач сектору періодичних видань редакційно-видавничого відділу Національного інституту стратегічних досліджень
- ГОРБАТЕНКО**
Володимир Павлович доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
- ГРЕВЦОВА**
Лідія Миколаївна аспірантка відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень
- ДЖИГА**
Тетяна Василівна кандидат політичних наук, доцент, головний консультант відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень
- ДОЛЯ**
Ірина Миколаївна кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Донецьку

ДУЧЕНКО
Ганна Вікторівна

аспірантка кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

ЖИГАН
Дмитро Федорович

магістр політичних наук

КАРАСЬ
Євген Васильович

аспірант відділу стратегій розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

КЛИМЕНКО
Олена Юрївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління

ЛЕБЕДЮК
Віталій Миколайович

кандидат наук з державного управління, магістр політології, старший викладач кафедри політології Національного університету «Острозька академія»

МАКАРОВ
Гліб Валерійович

кандидат політичних наук, завідувач сектору суспільно-політичного проектування відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень

ОПАЛЬКО
Юрій Володимирович

завідувач сектору громадської самоорганізації відділу стратегій розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

ПАВЛЕНКО
Ірина Анатоліївна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник завідувача відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень

РАБОТЯГОВА
Ірина Володимирівна

молодший науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Харкові

СУШИЙ
Олена Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент, докторант Національної академії державного управління при Президентові України

ТИХОНЮК
Світлана Андріївна

головний консультант Управління забезпечення зв'язків з Верховною Радою України Адміністрації Президента України

ТОКАР-ОСТАПЕНКО

Олена Василівна

старший консультант відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень

**ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР
НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ**

ВОЛЯНЮК

Ольга Ярославівна

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

ГАУХМАН

Михайло Володимирович

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Луганського обласного краєзнавчого музею

ЛОЗОВИЙ

Віталій Станіславович

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень

ЧУПРІЙ

Леонід Васильович

кандидат філософських наук, доцент, докторант відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Збірник наукових статей

Редактори: *М. Г. Павленко, Л. К. Надіон*

Коректори: *Л. К. Надіон*

Верстка: *О. Л. Чернявський*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Формат 60x90/16. Папір офс. Друк офсетний. Гарн. «PetersburgС».
Ум. друк. арк. 24. Обл.-вид. арк. 28,48. Наклад 300 пр. Зам. №

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»

Вул. Шутова, 13 Б, м. Київ, 03680

Тел. +38 044 501-93-01

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000